

TÜRK-MACAR AKRABALIĞI ÜZERİNE*

TIBOR HALASI-KUN**
Çeviren: ERDAL ÇOBAN***

Ondokuzuncu yüzyıl dil bilimcilerinin tesbit ettiklerine göre, Macarca hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde bir Fin-Ugor dilidir. Buna rağmen yurt tutan Macarların¹ karakteristik özellikleri, toplumsal yapıları, kültürleri ve gelenekleri her bakımdan bir Türk kavminin özelliklerini göstermektedir. Bu gerçeği, dil bilimcilerin yaklaşık iki yüzyıl boyunca yaptıkları gibi, Macarları Türklerle birlikteliğin doğurduğu sıkı bağların, göçebe ve yarı göçebe Türk dünyasına bağladığı şeklindeki bir açıklamayla çözümlenmek mümkün değildir. Bir Fin-Ugor dili konuşan, bunun yanı sıra Türk geleneklerini muhafaza edip geliştiren Onuncu yüzyıl Macarlarının çok sayıda kavimden oluştuğunu söylemekle András Róna-Tas'ın kısa bir süre önce açık bir biçimde ortaya koyduğu bu belirgin ikiliğin bugünkü çözümü üzerinde işte bu yüzden durmak istiyorum.

* História, 1990/2, Budapest, s.8.

** Prof. Dr., 19 Ocak 1914 Avusturya-Macaristan doğumlu Macar türkoloğu. 1943-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Enstitüsü başkanı olmuştur. 1952'de A.B.D. Columbia Üniversitesi Yakın Doğu Dil ve Kültürleri Bölümü başkanlığına getirilmiştir. Halen A.B.D.'de yaşamakta, ayrıca Archivum Ottomanicum dergisini yayınlamaktadır. Türk Dil Kurumu şeref üyesidir.

*** Ar. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Hungaroloji Ana-bilim Dalı.

¹ Macarların çoğunluğunu oluşturan 7 Macar kabilesi 830 sıralarında Don ile Dinyeper arasında Karadeniz civarındaki Levedia'da görünür. 889'a kadar burada göçebe hayatı yaşarlar ve doğudan gelen baskı karşısında daha batıya Etelköz'e (Moldavya ile Besarabya) yerleşirler. Artık büyük siyasi girişimlere müsait hale gelen Macarlar Etelköz'deki üstlerinden daha sonraki yurtlarını tanımışlardır. Peçenek saldırılarından kaçan Macarlar, 896'da 7 kabile olarak Karpat havzasındaki Verecke boğazını aşarak bugünkü yurtlarına gelmişlerdir. Bu 7 kabilenin adları şöyleydi: Megyer (macar), Nyék, Kürt-Gyarmat (Türk dillerinde kürt<kürtün, gyarmat<yormatı, yorulmaz), Tarján (Türk dillerinde ikinci kral, demirci kral), Jenö (Türk dillerinde inak ~ dost), Ker (Türk dillerinde iri, dev cüsseli), Keszi (Türk dillerinde kesek, kesik, parça).

Türk-Macar İkiliği ...

Macarların Fin-Ugor kökenli olduğu düşüncesi ortaya çıkmazdan önce, Macar tarih bilinci, halkının Türk kökenli olduğu varsayımına gururla sahip çıkmıştı. Dil ve onu konuşanlar arasında var olan açık ikiliği bertaraf etmek suretiyle, Fin-Ugoristler Macar-Türk ilişkilerinin incelenmesini Macar dilindeki alıntı kelimelerin araştırılması gibi dar bir çerçeveye indirgemeyi başarmışlardır. İki grubun dil ilişkilerinin kronolojik sıralamasını tesbit etmekle büyük bir erdeme sahip olmuşlardır, ancak Macar-Türk akrabalık sorununa dair sadece kısmî bilgiler vermişlerdir, tabii gerçekten verebilmişlerse. Göçebe dil biliminin oldukça az öneme sahip bir konu olarak görülmesi de durumu değiştirmemiştir. Bunu bilim, sadece ihmal etmekle kalmamış, bazı dilciler tamamen lüzumsuz diye de nitelmişlerdir.

Ancak son yıllarda, bu Fin-Ugor sayma gayretkeşliği, Macarların mazisine ilişkin olarak daha dengeli bir görüşe izin vererek yavaş yavaş azalmıştır. Dil bilim verilerini, ilgili başka bilim dallarının (tarih bilimi, arkeoloji, antropoloji, coğrafya vb.) bilgileriyle tamamlama girişimleri olmuştur ve olmaktadır. Bütün bunlar özellikle, devlet ve imparatorluğun kuruluşunda dilin sadece ikinci derecede rol oynadığı göçebe toplumlarda, dil bilim verilerinin kendi başlarına ancak sınırlı açıklamalar getirebileceği şeklindeki kademeli görüşün bir uzantısıdır. Diğer yandan da, geniş kaynak malzemesinden elde edilen bilgilerin eklektik, dengesiz kullanımının aynı şekilde bizi tam olmayan, hatta yersiz olan sonuçlara da götürebileceğini unutmamak gerekir.

Macarlar, Karpat havzasına vardıklarında, esasen gevşek, göçebe bir kavim birliği oluşturmuşlardı ve haklı olarak, iki dilli diye düşünebileceğimiz bir Macar-Türk boy ittifakını meydana getirmişlerdi.

İkilik sorununun sistematik açıklığa kavuşması için ilk olarak Macarların kendilerini nasıl gördüklerini, geçmişlerinin bazı evrelerine ve genelde tarihlerine, özellikle de Fin-Ugor dili ve Türk hususiyeti ikiliğine nasıl baktıklarını incelemek gerekir. Bununla ilgili birkaç önemli nokta şunlardır:

1 — Efsane ve destanlarına göre erken devir Macarları kendilerini Türk kökenli saymışlardır.

2 — Göçleri sırasında çağdaşları onları Türk saymışlar, onları Türk diye zikretmişlerdir.

3 — Hatta, Karpat havzasına yerleştikten sonra bile, Papa Silvester² tarafından kendisine gönderilen tacın yazıtı, genç kral I. István'ı³ Türklerin kralı (Rex Turcicae) olarak zikretmiştir.

4 — Son olarak, Ondokuzuncu yüzyılda dil bilim kriterlerine dayanarak Macarları Fin-Ugor kavimleri arasında sıralamalarına rağmen, halkta —sık sık belki bilinç altında— Türk kökenli olmanın derin köklü düşüncesi hâlâ yaşamaktadır.

Gerçekten de, uygulamadaki mukayesenin de gösterdiği gibi, bugün de tipik Macar diye nitelenen pek çok hususiyete açıkça Türk denilebilir. Bu ikiliği, Türk kültürüne olan adaptasyonun yarattığını ispat için çok çaba harcanmasına rağmen, kökten gelen Macar özelliklerinin Türk hususiyetlerini açıkça gerekçeleriyle ortaya koymak için bu açıklama pek yeterli değildir. Eğer önceki devirlerdeki fikirlere göre Macar yönetici sınıfının kendisi hakkında oluşan tasvirinin tamamen Attila'ya ve Hunlara dayandığını (Róna-Tas), hatta tarihî dokümanların da, bir özelliği ve dış görünüşü bakımından, gelenekleri ve politik ilişkileri açısından bir Türk kavmine atıfta bulunduğunu da bunlara eklersek, Macar kavminin ikiliği konusunda başka araştırmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıkar.

Hunlar, Hazarlar, Peçenekler ...

Bir milletin kimliğini en iyi biçimde efsanelerinin yansıttığı şeklindeki varsayım doğrudur. Hunların Macar destanlarında nasıl büyük bir rol oynadıkları dikkate değerdir. Efsanelerin geyiğini kovalayarak —ki bu göçebe folklorunda ortak bir hususiyettir —Maeotis bölgesine varan ve Alan kralı Dul'un çayırdı dans eden kızlarıyla karşılaşan Hunor ve Magor kardeşler⁴

² Papa II. Silvester. Nisan 999'dan 12 Mayıs 1003 tarihine kadar papalık görevinde bulunmuştur.

³ Prens Geza'nın oğludur. Doğumundan (975) sonra "Vajk" adını almıştır. Putperest olarak dünyaya gelmiştir. Bu isim, Türkçe kökenli olup "kahraman" veya "önder" anlamına gelir. X. yüzyıl Arpad soyunda Türkçe ad almak çok doğaldı. Geza'nın ölümünden sonra 1000 yılına kadar prens olarak hükümetti. Papa II. Silvester'in 25 Aralık 1000 veya 1 Ocak 1001'de gönderdiği taçla Macar ülkesinin ilk kralı oldu ve 1038 yılına kadar hükümetti. Zamanında Hristiyanlık kabul edilmiş ve böylece Macarlar, Avrupa kültür çevresine girmişlerdir. 1018-1031 yılları arasında oğlu Prens Imre için "Intelmei" (Institutiones morum) adıyla öğütlerini içeren kitabını yazdı. Aziz István'ın ayrıca ilkinin 1000 yılından hemen sonra, ikincisini ise 1030-1038 yıllarında yazmış olduğu iki yasa kitabı vardır. 1038'de ölmüştür.

⁴ Macar efsanelerinde adı geçen iki kardeşdir. Babaları, Tevrat'ta bir şehir kurucusu olarak adı geçen ve Macar efsanelerine eski bir Macar atası gibi adı karışan Nimrod'dur. Efsaneye göre, Alan kralı Dul'un kızlarıyla evlenen bu iki kardeşten, Hunor'dan Hunlar, Magor'dan ise Macarlar türemiştir.

(Macarlar Karpat havzasına geldikleri sırada kendilerini magyar diye adlandırıyorlardı), buna öncelikle göstereceğimiz türden bir örnektir. Avcılar kızları kaçırlar ve evlenirler. Bu âdet göçebe dünyasında hergün görülebilecek bir olaydır ve —daha sonra göreceğimiz gibi— büyük çapta kültürel asimilasyon süreçlerine sık sık temel taşı teşkil eder. Her ne kadar Türklerle birlikte yaşamak, Macarların ikili özelliğinin oluşumunda yeneden başlıca faktör olarak görülüyorsa da, efsanelerde birlikte yaşama değil kardeşlik, bundan ayrı bir faktördür. Bundan başka Macarlarda önemli bir yeri olan Attila kültü (mesela Attila'nın kılıcı) ve Sekellerin, Attila'nın en küçük ve gözde oğlu prens Csaba'nın geri dönüşüne bağladıkları mesin inancı, kardeşliğin kesin inancını güçlendirmektedir. Attila'dan bahseden sayısız Macar tarihinde en belli başlıcaları bunlar sayılmaktadır. Attila adı çok yaygındır ve pek fazla Macarca ad olarak sayılmasa bile, bugün de tipik Macar isimlerinden biridir. Macarları Hunlarla akraba sayan önceki devirlere ait bilinçle ilgili olarak, Hunlarla aynı Türk çıkar çevresine dahil olan birkaç Macar kabilenin veya onun kalıntısının göçebe âleminde sık sık meydana geldiği gibi, batıya doğru hareket eden kardeşleriyle beraber Karpat havzasına sürüklendikleri düşünülemez mi?

Macar tarihi literatürünün yeni bir eğilimi Macarların Karpat havzasına ilk varışını Avarlara bağlamaktadır. Hunlardan bahseden efsanelerin zenginliğine karşın, Avarlar Macar efsanelerinde yer almazlar. Bunun yerine, araştırmalar, ünlü Nagyszentmiklós hazinesini ve tartışması çok yapılan Szarvas iğnedenliğini eksik halkaları tamamlayacak unsur olarak görmektedir. Bununla beraber şu da söz konusudur: 568 yılında Avrupa'da ortaya çıkan Avarlar (Czeplédy'e göre Uarhun veya Juan-juanlar) Karpat havzasında Gepidleri yenerek verimli, su ve maden bakımından, özellikle altın açısından zengin toprağı yüzünden, doğudan batıya göç eden nomad kavim birliklerinin çok defa arzuladıkları ve Karpat dağ silsilesiyle doğu tarafından iyi korunmuş olan, batı ve güney yönüne doğru göçebe yağmacı akınları için uygun açık bir saha sunan arazide ikinci Türk imparatorluğunu kurmuşlardır. Beş yıllık bir mücadeleden sonra (791-796) Büyük Karl Avarları yenilgiye uğrattığında, o devirde bilinen dünya altın rezervinin üçte ikisinin onların elinde olması bunun en çarpıcı örneğidir. Bu altını Franklar tekrar ekonomi piyasasına sürdürdüklerinde Avar altını önemli bir değer kaybetmiştir.

Macarların Volga ve Hazar Denizi arasındaki sahada sıkı ve uzun (üç yüzyıldan daha fazla) ilişkide buldukları yeni Türk grubu Hazarlardır. Macarların Hazarlardan sadece oyma yazısını değil, ikili krallık sistemi gi-

bi, başka müesseseleri de aldıkları anlaşılıyor. Macarları en derinden etkileyen Türk kavminin Hazarlar olduğunu haklı olarak iddia edebiliriz. Hazar İmparatorluğu'ndan ayrıldıkları sırada bile, Kabarlar, yani "başkaldıranlar" diye adlandırılan 3 Hazar boyunun Macarlarla birlikte batıya doğru gitmesi bunu çok iyi göstermektedir. Bunlar zamanla tamamen asimile olmuşlarsa da, boy adları Abád, Borsod ve Miskolc yer adlarında bugün hâlâ görülmektedir. Genel olarak kabul edilmekte olan görüşe göre Hazarların (veya hiç olmazsa yönetici tabakasının) Musevî dinine mensup olmalarına rağmen, çok sayıda "yahudi" veya onu karşılayan birleşik yer adlarının bulunduğu Türk tahrir defterlerini saymazsak, kaynaklarda Macarların yahudi olduklarına dair hiç bir atfın bulunmaması ilginçtir.

Macarların 3 Bulgar-Türk konfederasyonu ile olan ilişkilerine dair az şey biliyoruz. Bunların toprakları Macarların göçü esnasında Volga boyunca, Karadeniz civarında ve Tuna'nın aşağı akış mecrasında uzanmaktaydı. Bütün bunların yanı sıra Alan kralı Dula'nın kızlarının Macar efsanelerine girdiği gibi, Kral Belar'ın kızları da Macar destanlarına girmiştir.

Macarların batıya doğru göçlerinde Peçenekler hayatî bir rol oynamışlardır. Macarlar, Peçeneklerle süregelen çekişmeleri yüzünden Eteköz'ü terketmeye ve batıya, Karpat havzasına doğru yol almak zorunda kalmışlardır. Binli yıllara gelmeden önce aralarında Peçeneklerin de bulunduğu ve bu sahaya yerleşmek isteyen bütün etnik grupların başına gelen yok olma tehlikesinden Macarları bu kurtarmıştır.

Macarlara katılan bir sonraki Türk grubu, Tatar Hanı Batu'nun hızla ilerleyen orduları önünden kaçarak kurtuluşu Macarlarda arayan ve onları kabul eden toplumda (özellikle yönetici tabakada ve onların siyasetinde) gerçek göçebe tarzında kalıcı bir iz bırakmış olan ve daha Onüçüncü yüzyılda Karpat havzasına yerleşen Kumanlardır. Nitekim bu etki, Macarlarda bin yıldan beri süregelen Türk kökenli olduklarına dair inancı canlı tutmaya ve güçlendirmeye yardım etmiştir.

Macar tarihinde büyük bir rol oynayan yeni Türk kavmi Osmanlı Türkleriydi. Osmanlılarla olan münasebet, Balkan iktidarını ele geçirmek üzere yapılan şiddetli savaşlarla Balkanlarda başlamış, sonra Macaristan'daki 150 yıllık Osmanlı hakimiyetiyle zirveye ulaşmıştır. Buna rağmen kardeşlik duygusu Türkler ve Macarlar arasında bugün de yaşamaktadır. İlginçtir ki dostane "Macar kardeş" hitabının sadece yakındaki Türk diyarlarında değil, ziyarete giden Macarların ifade ettiklerine göre, ta uzaklarda Orta Asya'da oturan Türk kardeşler tarafından da söylenmesi, Ma-

carlarda candan kabul edildiklerine dair güzel bir duygu uyandırmaktadır. Bununla birlikte Macar bilginleri arasında, Türk mirası ve Macarların bu mirasa olan ilişkisine karşı ilgi giderek artmaktadır.

Dil Değişimi ...

Efsaneler ve duyguların ve bunların bilimsel ışığı altında şu sorular ortaya çıkmaktadır: Göç eden Türk kavimleri Fin-Ugor asıllı etnik grupları mağlup etmişler ve nihayet onların dilini mi almışlar, (zira bu özel bir olgu değildir ve göçebe toplumlarda kolay açıklanabilir bir durumdur) yoksa aslen Fin-Ugor olan bir kavim Türklerin de yerleşmesiyle genişlemiş midir? Birinci şıkta, Macarcada bulunan Türkçe unsurları dil bakiyesi olarak saymamız, ikinci şıkta ise, dilin ödünç verildiğini veya alındığını varsaymamız gerekir. Bugün artık gündemde olan iki teori arasından, yukarıda tespit edilen ve dil ve onu konuşan insanların ikiliği konusundaki zıtlığa hangisinin uygun cevap verebileceği sorusudur.

Bence, geniş bir yaklaşım, Ortaçağ Avrasyasına ait tarihî verilerin karşılaştırmalı incelenmesi bizi cevaba daha da yaklaştırabilir. Diğer bir deyişle, İslâm kaynaklarının mukayesesi, yurt tutuştan önceki Macarlara ve onların göçebe ve yarı göçebe âleminde yaşayan çağdaşlarına dair kaynaklarla mukayesesi, bu ikilik sorunuyla ilgili olarak bizi başka, ilginç bir sonuca götürebilir. Cevap muhtemelen dil değişiminde yoğunlaşan kültür alımında yatmaktadır ve bu husus, göçebe toplumlarda ve bilhassa yurt tutuş ve devlet teşkili evresinde o sırada güçlü kabile gruplarının bulunduğu İç Asya'da ender olmayan bir özelliktir. Kavim ne denli güçlüyse, o kadar çok fetihlere girer ve bu yüzden de dil ve kültür alımına o kadar eğilimlidir. Moğolların Onüçüncü yüzyılda yaptıkları dil değişimi, İslâm kaynaklarında pek çok defa kaydedilen bu sürece en iyi örnektir.

Reşîdü'd-dîn'in Tarih Mubarek el-Gâzânî adlı çalışmasına dayanarak A.P.Martinez'in "Notlar"ının "İlhanlıların Ordusu Hakkında" isimli makalesinin bununla ilgili paragrafı, bu süreçle ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı getirmektedir. Göçebe ekonomisinin temelini harp oluşturduğundan, fetihi, Moğol ordularına mal-mülk ve çok sayıda köleden oluşan zenginliği aynı anda sağlayan çapul, bunda oldukça önemli rol oynuyordu. Seferler ise, bilhassa savaşçılar arasında büyük kan kaybına da neden oluyordu. Bu şartlar altında insanın yeniden çoğalması başka herhangi bir göçebe savaşçı toplumun ayakta kalması açısından ne kadar önemliyse, aynı derecede Moğollar açısından da önemliydi. Etnik olarak saf Moğol kadınlar için uygun başlık parası vermek imkânı olmayan bilhassa alt sınıftaki sa-

vaşçıların Moğol olmayan cariyeleri niçin memnuniyetle aldıklarını ve bu tür beraber yaşamadan doğan nesilleri tamamen her bakımdan aynı haklara sahip olarak savaşçı toplumlarına entegre edişlerini bu açıklamaktadır. Savaşçı bir kültürde, işgalci ordular durumunda da aynı bu toplumsal tutumun görülmesi tamamen doğaldır. Şu halde, nispeten barışla geçen dönemlerde müstakbel savaşçılar ve müstakbel annelerin çocuk yapması ilk sırada öneme haizdi. Bilhassa erlerin durumunda, ev idaresinde bulunan köle kadınlar arasında cariyeye ve eşler sürekli güvence altında bulunduğundan ve kanunî eş ile cariyenin çocuğu arasında ayırım yapılmadığından, işgalci ordu zamanında savaş kayıpları azaldığından nüfus artış oranı doğal olarak büyük ölçüde artmıştır. Ancak fetihçi nesil Moğol, veya en azından Altaylı oryantasyonu temsil ederken, işgalci nesli Yakın Doğulu eşler ve cariyeler doğurup yetiştiriyorlardı, bu yüzden Yakın Doğulu, yani Türk norm ve değerleri gittikçe daha büyüyor yani bir oryantasyona doğru gidiliyordu. Her ebeveyn çocuğuna başka bir kültürel miras bıraktığından, ilk nesil kültürel bakımdan periferik olsun, ya da olmasın oran ikinci nesilde değişti ve doğulu unsurlar çok daha fazla arttı. Böylece iki-üç nesil geçmeden fetihçi Moğollar, dillerinin tümünü ve kültürel oryantasyonlarını yendikleri kavimlerinkiyle birlikte değiştirebildiler, değiştirdiler de ve Ondördüncü yüzyıla gelindiğinde İç Asya göçebe dünyasının tamamen Türkleşmiş (fakat Moğol asıllı kalmak kaydıyla) bir unsuru haline geldiler.

Aynı bu durum Macarlar için de geçerlidir. Benim kanaatime göre öyleyse:

1 — Dil ve ulusal geçmiş bilinci ikiliği Macarlarda dil değişiminin bir sonucudur.

2 — Bu tür bir değişimin olabilmesi için Macarlar en uygun zamanda ve yerdeydiler.

3 — Step göçebe ekonomisinin temeli akınlar ve arazi fetihleri üzerine kurulmuştur.

4 — Step göçebesi olarak Macarlar, savaşçı bir toplumda ve ataerkil geleneklerle, fakat anaerkil dil etkisiyle çok kadınlı evliliğin hakim olduğu bir toplum içinde yaşamışlardır.

5 — Erkekler sık sık uzaklarda olduklarından, kadınlar mevcut geleneklerin taşıyıcısı durumuna gelmişler ve bu sırada kendi dillerini de onları bağrına basan topluma öğretmişlerdir.

Zıt bir etki ortaya çıkmadığı takdirde, kültür alım süreci, dil değişimi de dahil olmak üzere, 2-3 nesil içinde tamamlanabilir. Bu sonuncusu, yani dil değişimi Macarların Türk özelliği ve Fin-Ugor dili arasındaki mevcut zıtlığı en iyi biçimde açıklamaktadır.